

Jonas Biliūnas

LIŪDNA PASAKA

BALTASAI ŠEŠĖLIS

Prakalbos vietoje

O jaunosios dienos mano! Kaip melsvam ore gervės nykstat jus, tiktai ką pasirodžiusios... Žiūriu į jus pralėkusias, kaip į sapną gražų, ir matau tik, kad jau artinas ruduo gyvenimo mano.

O Ramūta! Kodėl nepažinau tavęs, dar mažutis, nekaltas būdamas! Tada tokios gražios, laimingos buvo dienos. Būtume, už rankų susitvėrę, Šventosios pakrančiais vaikščioję, lakštingalos giesmių klausę. Būčiau tave po miškus ir krūmus išvedžiojęs, paukščių lizdus parodęs, išsirpusių uogų parinkęs. Bet tu buvai toli nuo manęs, toli, ir aš net nežinojau, kad tu gyveni pasaulyje...

Taip, nežinojau... Bet jaučiau... Nuo pat mažų dienų tavo paveikslas mano širdyje gyveno. O kai, mokiniu būdamas, traukiniu gimnazijon važiuodavau ir tavo tėvynės mirguojančius klonius ir laukus ir gimtąjį sodžių pro langą išvysdavau, mano krūtinėje netikėtai sujudėdavo naujas, geras jautimas: kaip paukštis pro šalį pralėkdavau, bet ilgai dar į išsitiesusį paveiksląžiūrėdavau, kolei jis visai iš akių neišnykdavo... Ir kažin ko gaila man būdavo... Ką tu tada, mano mažutėle, veikei? Gal, ant kelių mamytės sėdėdama, gražių jos pasakų ir dainų klauseis? Gal sodne po senąją grūšią sėdėjai, vainikėljį pindama? O gal lakstei po žydinčius laukus ir pievas ir, išvydusi, kaip pro šalį pralėkė šniokšdamas ir dudendamas traukinys, žiūrėjai į jį išsigandusiom ir nustebusiom akelėm, su drebančia širdele: nežinojai, kad tenai pravažiavo tasai, kuriam paskum tu būsi artimiausia...

Taip, artimiausia... Tau tik vienai nebijau savo širdies atidaryti, jos skausmų ir apsvylimų parodyti. Tu tik mane supranti, moki mano klaidas ir silpnumą atleisti.

1906 09 29

I

Namas, kuriame – tik ką atvažiavęs – apsigyvenau, stovėjo pačiam miške. Gražus vasarinis namas. Aplink jį kvepiančios pušys ir eglės atakaitoj snaudė, už keliųžingsnių vėsi upė plaukė... Čia, sveikatos ieškodamas, pažadėjau visą vasarą išbūti...

Antrą dieną išėjau oran, kur jau laukė manęs pastatyta po pušimis gulimoji kėdė, ir, sunkiai alsuodamas, atsiguliau... Privargau... tik kvapą begalėjau atgauti... Bet tuojau... palaukėk!.. Jau lengviau... jau visai lengva kvėpuoti... O, kaip gera!.. Nežinau, ar gali kas taip jausti pušyno kvapą, kaip džiovininkas. Gal tik vienas artojas, po sunkaus kasdieninio darbo kietan patalan guldamas, tokį pat jausmą turi... Nors buvau išsinešęs knygą ir ketinau ją skaityti, bet pamečiau ją ant žemės, išsitempiau visas ir kaip mažas vaikas lepinaus, tuo kvapu alsuodamas. Ėmė noras suimti gniaužtan visą tą pakvipusį orą ir, pravėrus savo krūtinę, vienu rėžtu sugrūsti jį plaučiuosna: pasotinti juos, alkanus, to oro ištroškčius. Bet buvau toksai silpnas, tos galios neturėjau... Gulėjau aukštelininkas ir gėriau tą kvapą, gėriau. Akimis klajojau po medžių viršūnes: žiūrėjau, kaip „pušin iš pušies voverytė liuoksi“, klausiaus, kaip tarp šakelių nematomi paukščiai čėža ir įvairiais balseliais gieda. Ir taip ramu, taip gera rados. Nors negalėjau savo kojomis naudotis, negalėjau po kalnelius laiptoti, po klonius lakstyti, negalėjau šūkauti ir dainuoti, kaip tat tik moka žmogus, miškan jėjęs, tačiau buvau dėkingas sutvėtojui ir už tat, kad dar turėjau sveikas akis ir gerą ausį. Juk tūlas ir to tiek neturėjo...

Iš vasarinių namų susirinko netoli manęs gražiai apsitaisę vyrai ir moterys, jaunimas ir vaikai, – visi linksmi ir laimingi. Vieni ėmėžaisti, kiti apsėdo dailų dirvonėljį, tretį išsisklaidė po mišką – juokaudami ir dainuodami. Visi šitie miesto gyventojai, dėl poilsio ir įvairumų tame miške susirinkusieji, buvo kaip iš

pasakos išėję: gražios, šviesiais rūbais pasipuošusios moterys mirgėjo tarp medžių kaip sužydęžolynai daržely. Į jas žiūrint, regėjos, kad nėra pasauly vargų ir ašarų, nelaimės ir bado, o jeigu ir yra, tai ne čia, bet ten, toli už miško, iš kur aidas neateina. Į jas žiūrėdamas, norėjau nors valandėlę užmiršti ir savo ligą, ir tą, kas už to miško dėjos; norėjau tikėti, kad čia niekur mažiausio nelaimės šešėlio neišvysiu...

Tik staiga kažin koks ypatingas, niekados dar negirdėtas balsas man ausyse sudejavo. Sudejavo kaip senatvės skundas, nelaimių atbalsis. Taip dejuoti galėjo tik žmogus senas, labai senas ir labai nelaimingas. Tam garsui nėra raidžių: jo negalima žodžiu išreikšti, – galima tik jausti... Atsigrėžiau nustebeš: žiūrėjau ir laukiau... Iš už namo kertės išlindo sena, aukšta moteriškė. Ėjo jinai tiesiai į mane, lazdele pasirimsčiuodama ir dejuodama. Ją pamatęs, greitai nosisukau. Bet pajutau, kad jinai jau prie manęs: stovi tiesiai į mane savo baisias akis įbedus. Neišturėjau: sudrebėjau ir atsigrėžiau. Pamačiau tas jos akis. Ne, tai ne akys. Tai buvo du taškai, klaikūs, be gyvybės. Tokijspūdį, kaip tos jos akys, gali žmogui padaryti tik užgesusios žvaigždės, iš arti matomos. Taip, tai buvo užgesusios žvaigždės. Tik tos žvaigždės dar matė: jos tiesiai į mane žiūrėjo:

– Ko tamsta nori? – dusliu balsu paklausiau, visas krūptelėjęs.

Nieko neatsakė: ar negirdėjo, ar gal nesuprato. Tik, įbedus savo klaikias akis, žiūrėjo į mane.

Nežinojau, kas daryti: buvo ir nesmagu, ir gėda. Krepšio su savim neturėjo: nežinojau, ar jina ubagė. Suradau kišenėj du skatiku ir atsikėlęs įspraudžiau jai rankon. Nejuto... Du skatikai nulėkė iš rankos žemėn, o jina, nei karto nemirktelėjęs, žiūrėjo į mane. Krūtinėj pajutau šaltą sopulį. Neturėjau kur dėtis...

Staiga moteriškė atsigrėžė visa kiton pusėn ir išvydo ant dirvonėlio žmones. Sudejavo, o jos lūpos ėmė krutėti. Išgirdau, kaip sunkiai, tyliai prakalbėjo:

– Kiek ponų... kokie jie visi gražūs...

Staiga vėl įbedė mane akis ir paklausė:

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..

Įbedus akis, pastovėjo... Paskum, tartum atsakymo nesulaukusi, nuėjo takeliu dejuodama...

Ant dirvonėlio, ją išvydę, visi nutilo. Tartum giltinė pro šalį pralėkė. Ir jie kaip ir aš mėgino išsibodėti nuo jos skatikais. Bet tie skatikai mažai, matyt, tai moteriškei rūpėjo. Pastovėjusi, kiek jina pati norėjo, išnyko iš visų mūsų akių kaip klaikus „memento mori“...

* * *

Po to kuone kas diena, tuo pačiu laiku, išgirdavau jau žinomą ypatingą ir skaudų dejavimą ir iš už namo kertės išvysdavau išeinančią seną seną moteriškę. Pro mane eidama, visados sustodavo ir, įbedus savo klaikias, be gyvybės akis, ilgai ilgai į mane žiūrėdavo. Kad ir klausdavau, nieko nuo jos negalėdavau patirti. Tik viena vis girdėdavau: „Kiek ponų... kokie jie visi gražūs...“ Ir: „Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..“ Bet kas tasai jos Petriukas, nepasakydavo... Ir eidavo taip pro šalį, dejuodama, lazdele pasirimsčiuodama, sunkią sunkią metų naštą nešdama. Pasirodydavo ir išnykdavo iš visų mūsų akių kaip klaikus „memento mori“... Ir taip kuone kasdien, per visą vasarą...

Pripratau prie jos... Jau ramiau galėjau matyti ir tas klaikias, be gyvybės akis, ir tą nesuskaitomą skaičių raukšlių, kuriomis kaip tinklu buvo išraizgytas moteriškės veidas... Prisižiūrėjau: Dieve, kiek tasai senas veidas raukšlių ir raukšlelių turėjo! Ilgi ilgi gyvenimo metai rašė ant to veido sopulius ir ašaras, ir vargų klaikumą – rašė rūpestingai, be pasigailėjimo. Likimo pirštas nepraleido nei mažiausio atsitikimo, – visa ton gyvenimo knygon įrašė. Taip, tai buvo gyvenimo knyga – atidengta, nors ir sunkiai suprantama... Per dienų dienas ton knygon žiūrėdamas, skaičiau jos įstabius žodžius ir... šį tą supratau... Tiesa, ne be žodyno: daug man geri žmonės padėjo...

Liūdna pasaka!..

II

Buvo tai 1863-iaiais metais.

Viename sodžių gyveno neturtėlis žmogus, vardu Petras Banys, su savo moterim Juozapota. Jauni ir gražūs, abu mylėjo vienas antrą ir, susiėmę už rankų, ramiai ir drąsiai ėjo gyvenimo keliu. Tiesa, tasai kelias buvo šiurkštus ir kietas, dar baudžiamos grandimis išgrįstas, tačiau, būdami jaunos dvasios, turėjo stiprias, kad ir pūslėtas, kojas ir naštos sunkumo nejautė.

Jų pilnai laimei tik vaikų trūko... Bet kai Petras, iš lauko parėjęs ir gardžių batvinių pasrėbęs, priedavo prie savo moters ir, pusiau apkabinęs, kažin ką jai tyliai ausin pašnibždėdavo, graži Juozapota kaip ugnis visa užkaisdavo ir greitai slėpdavo ant vyro peties savo išraudusį veidą. Abu žinojo ir tikėjo, kad bus, ir laukė... krikštyną... Nors tasai laikas buvo dar toli, tačiau Petras jau pynė iš balanų lopšį, laimingai šypsodamas. Maloniai žiūrėjo į moterį ir matė, kaip iš po jos ilgų blakstienų mirgėjo akys kaip dvi gražios žvaigždės – laimės žvaigždės. Tas žvaigždes jisai ir užsimerkęs matydavo...

Taip ėjo sunkios ir vargingos, bet ramios dienos...

Niekur toliau savo miestelio neidami, gal būtų ir visą amžių taip ramiai vietoje išgyvenę ir vaikų susilaukę... Bet netikėtai užpūtė naujas vėjelis – ir tų neturtėlių gyveniman naujus troškimus ir naują viltįjinešė...

Pavasarij, vieną šventadienį, parėjo Petras iš bažnyčios ne toks, kaip visados. Buvo užsimastęs ir susirūpinęs, o jo akyse degė nesuprantama, ypatinga ugnis.

Atsimainiusiu balsu paprašė valgyti ir visą laiką nei žodžio nepratarė. Pavalgęs ėmė kepurės ieškotis. Juozapota nustebusi sekė savo vyrą akimis ir laukė, ką pasakys. Bet tasai jau pro duris ėjo...

– Kas atsitiko? Kur eini? – bailiu balsu paklausė jo.

Taip gailingai į jį savo gražiom akim pažiūrėjo, kad Petras sugrįžo ir paėmė moterį už rankos. Pasodinęs grečium savęs ant suolo, ilgai į ją tylom žiūrėjo. Jo akyse švietė ir bailė, ir viltis, ir abejojimai.

– Nieko neatsitiko, – prakalbėjo tyliai, atsidusdamas Petras, – bet...

Juozapota krūptelėjo.

– Nebijok, nieko bloga, – jau ramesniu balsu tarė jisai. – Tik žinai, kokią naujieną šiandien išgirdau?

Ir Petras ėmė savo moteriai pasakoti, ką jisai miestely girdėjo ir matė. Kaip kunigas iš sakyklos skaitęs tokį popierių, kuriame pasakyta, kad vergai žmonės dabar būsią lygūs ponams, jiems nebevergausią, o žemė, kurią dirbą, liksianti jų nuosava – nebe ponų; kad tie, kurie žemės neturį arba turį labai maža, gausią nuo naujos valdžios tiek, kiek reikia (matai, esanti kokia ten nauja valdžia, geresnė, – ne rusų, bet mūsų krašto žmonių: toj nauja valdžia vergais žmonėmis ir rūpinantis). Kunigas sakęs, kad ir rusų valdžia žadanti žmones išliuosuoti, nebespausti, jau ir popierių tokį seniai išleidžiusi, tečiau tik taip žadanti, iš tikrųjų gi akis visiems norinti apdumti: nereikia jos klausyti, ja tikėti, bet reikią rinkties būriais ir visiems iš vieno vyti rusus iš savo krašto, nes jie tik esą mūsų neprieteliai, spaudžią ir skaudžiažmones, persekioją mūsų tikėjimą ir kalbą. Tą patį ir ant šventoriaus, ir miestely girdėjęs – visi apie tą kalbą; matęs ir tą popierių ne pas vieną. Žmonės esą sujudę, ir nors tūlas iš to juokiąsis, daugelis būtinais eisia, jeigu ne su šaudyklėmis, tai su šakėmis ir dalgėmis rusų vyty. Girdėjęs, kad jau daugelyje vietų sumušti rusai lekią iš mūsų krašto; kad ne tik gubernatoriai, pats karalius išsigandęs, nebežinąs kas daryti...

Petras, tai pasakodamas, šluostės rankove nuo kaktos gausiai tekantį prakaitą ir greitai alsavo. Jo akyse vėl užsidegė nesuprantama, ypatinga ugnis.

Juozapota, visa nustebusi ir ausis ištempusi, tylėjo ir klausė savo vyro. Daug jinai nenugirdo, dar daugiau nesuprato, bet vienas daiktas giliai jai galvon įsmego.

– Tai mum, Petriuk, iš tiesų nebereiks jau dvaran eiti? – paklausė vyro. Ir nors jos akyse dar klajojo abejojimas, tačiau tame balse suskambėjo nebeslepiamas skardus džiaugsmas.

– Nebereiks, – atsakė Petras ir, pats nejudamas, laimingai, linksmi nusišypsojo.

– Ir žemė, kurią dirbame, bus mūsų?..

– Mūsų...

– Ir dar daugiau gausmą? Juk mes taip maža jos turime!

– Gausma ir daugiau...

– Dieve, kokie būsma laimingi!..

Ir Juozapota, iš džiaugsmo visa užkaitusi, laiminga ir graži, apkabino vyro kaklą...

– Ar žinai, kaip tada bus mum gera! – kalbėjo jina tyliai, svajodama ir į jį glausdamasi. – Turėsma savo žemę, niekam nebevergausma ir dirbsma tik sau, sau... Susilauksma vaikų... būsma nebe vieni. Ar žinai: tu įvaisysi sodnelį, ir, kai paaugs vaikai, turėsma jiems vaisių ir uogų... Vaikams bus geriau, ir mudu laimingesni būsma...

Vyras klausė tų savo moters svajojimų ir pats tais svajojimais ėmė tikėti. Jam pradėjo regėtis, kad jisai nebe neturtėlis pono vergas, bet jau laisvas ūkininkas, turintis pakaktinai nuosavos žemės, turintis paaugusius vaikus ir ramiai sau su jais ir su savo moterim gyvenantis... Ir tokį džiaugsmą savo širdy pajuto, kad norėjo pagriebti sėdinčią Juozapotą ir kelis kartus su ja po aslą apsisukti. Bet, kažin ką atminęs, susitūrėjo...

– Reikia eiti pažiūrėtų, ką mūsų sodžiaus vyrai kalba, – tarė atsidusęs ir pasiėmęs kepurę.

– O ką, Juozaput, jeigu rusų valdžia nepasiduos? – paklausė ne tai rimtai, ne tai juokdamasis, atsigręžęs nuo durų.

Juozapota atsistojo, tartum ko išsigandusi. Bet tuojau sučiaupė lūpas ir, žybtelejįs akim, netikėtai suriko:

– Vyti tuos rusus iš mūsų krašto, vyti! Ar atameni, kaip anais metais mane kazokas užpuolė? Kad ne tu ir tėvelis, būčiau pražuvus...

Primintas kazokas visą kraują Petrui galvon suvijo. Žvilgterėjo degančiom akim int moterį ir, sukandęs dantį, dusliu balsu tarė:

– Išvysime juos, išvysime!..

Išeidamas pro duris, stipriai suspaudė savo kumštį...

Žmonės vergai, dar neseniai tokie ramūs ir bailūs, netikėtai sujudo, ir jeigu ne visi balsiau prabilo, tai visi ėmė svajoti ir geresnių laikų laukti. Jau kiek anksčiau buvo pralėkęs tarp jų neaiškus skardas apie išliuosavimą, apie sukilimą ir kažin kokias atmainas: tik tasai skardas pralėkė ir nutilo, įspūdžio nepadaręs. Tūlas visai jo nepastebėjo, kiti be jokios atidžios pro ausis praleido. Dabar kunigo prakalba, perskaitytasai iš sakyklos popierius ir įvairios žinios – vienu matu žmones sujudino, naują viltį jų širdyse uždegė. Tiesa, ne vienas šypsojo ir juokė, kad nieko iš to nebūsią, ir, nesijudindamas iš vietos, rūpinos tik savim ir gudriai laukė. Tačiau buvo ir tokių, labiausiai tarp jaunesniųjų, kurie liepsnojančia širdžia ir degančiom akim žiūrėjo į vienas kitą ir, stipriai spausdami kumščius, šnibždėjo: „Nebevergausma ponams, išvysma rusus!“ – Tuo tarpu dauguma tik dūsavo, liūdnei galvas linguodami: jie ir nemėgino karštesniųjų suturėti...

Tų karštesniųjų tarpe buvo ir Petras Banys. Dar jaunas, žmogus jautrus ir ūmus, negalėjo į tuos atsitikimus šaltom akim žiūrėti, jų ramiai klausyti. Nors toliau savo miestelio nebuvo nuėjęs, o apie pasaulio ir žmonių reikalus nedaug teismanė, tačiau žodžiai laisvė ir lygybė jam buvo suprantami ir brangūs. Jautri širdis ir karšta galva daug jam tame dalyke padėjo. Ir pirma ne kartą, dvaro lauke dirbdamas, nuvargęs ir alkanas, aptemusiom akim žiūrėjo į pono rūmus, ir jo omenėje kildavo naujas, šviesus gyvenimo paveikslas... Tik prieš tą paveikslą pats jisai toks buvo silpnas, neturtėlis vergas. Žinojo, kad šioj ašarų pakalnėj yra žmonių turtingų ir gražių, laisvų ir laimingų, tik nežinojo, kad ir vergas gali aniams būti lygus, gali lygių teisių reikalauti. Bet mažiausias vėjelis galėjo jautrioj Petro širdy tokią viltį uždegti, naujus troškimus sujudinti. Tik to tyro vėjelio dar nebuvo... Ligi šiolei jis matė gyvenimą sunkų, apniukusį; ėjo to gyvenimo keliu, baudžiatvos grandimis išgrįstu. Kad tą kelią galima žolynais išbarstyti, lengvesnį padaryti – nežinojo ir nedrįso svajoti. Aplinkui buvo neapsakomai skurdu ir šalta. Viena Juozapota tą jo gyvenimą šildė: su ja buvo ramus ir laimingas, vargų naštos nejautė. Tačiau atmindavo kartais, kad ponas kiekvieną valandą gali tą brangią moteriškę jam iš rankų išplėšti ir purvan suminti:

tada vergo širdis sudrebėdavo ir užsidegdavo keršto ugnimi. Bet kai tik Juozapota dviem jautriom žvaigždėm iš po ilgų blakstienų įžvilgterėdavo, visa užmiršdavo...

Kunigo prakalba ir popierius buvo tat anas laukiamasai vėjelis, kursai netikėtai Petro veidan papūtė ir jo galvoj naujas mintis sukėlė. Sukėlė jas, kad nebeišnyktų, bet augtų ir plėtotų. Ir kaip tos mintys galėjo neaugti ir nesiplėtoti, kad kasdien plaukė naujos žinios, vis įvairesnės ir įdomesnės. Nors nuo tojo garsaus šventadienio dar ne taip daug laiko praėjo, tačiau visi, ir tolimesnieji, apie tat žinojo ir kalbėjo. Pasakojo, kad ir kitose kai kuriose bažnyčiose kunigai tą patį skaitė ir pasakoję, kad žmonės visur ginkluojasi ir einą miškuosna; kad keliose vietose jie jau sumušę ir išvaikę didelę rusų kariuomenę; kad jūromis atvešią daugybę šaudyklių ir kitų karo įnagių ir greitai visus žmones apginkluosią... Vieni tuo tikėjo, kiti ne. Bet visi susirūpino, sujudo. Buvo tai dienos karštos, neramios, ir laikas neapsakomai greitai lėkė. O čia vėl perėjo gandas, kad kažin koksai kunigas pats vedęs žmones prieš rusus, einęs kaip liūtas, kuriam didžiausia kariuomenė nieko nepadaranti, kurio kareivių kulipkos neima... Žmonės dar labiau susidrumstė...

Petras jau seniai tarė su apylinkės ir savo sodžiaus draugais, kas daryti. Daugelis sutiko, kad snausti negalima, – reikia ruošti, nors kokįnagį nusikalti, nes gali prireikti ar patiems gintis, ar kitiems eiti padėti: sėdėti vietoje, sudėjus rankas, ir negražu, ir gėda, ir dar prakišti galima – žemės negauti. Ir paskum vienas kitąmė karštesnieji nešti pas kalvį visokius geležgalius.

Ausdama pamatė Juozapota vieną dieną pro langą, kaip Petras išsinešė iš klėties dalgę ir šakes ir apsidairęs, tartum ko bijodamas, greitai išnyko už kiemo vartelių. Nutylėjo, nepaklausė apie tai vyro, bet po kelių dienų, nešdama prievakary paršui ėsti, netikėtai pamatė šaly gurbų Petrą su dviem kaimynais, Antanu ir Kaziu, grečium sustojusius ir išsižergusius: visi trys turėjo rankose ilgus geležiniais galais pagalius ir sutardami nuožmiai badė jais orą.

– Ką jūs čia dirbat? – sušuko nustebusi Juozapota.

Vyrai, ją išvydę, norėjo pasislėpti, tik nebesuspėjo.

Visi trys išsitempė, traukdami užpakalin savo pagalius.

– Cit, Juozaput, nieko bloga, – atsiliepė Petras, šluostydamas nuo kaktos prakaitą. – Mes tik mokomės, kaip su rusais reikia grumtis.

Tokie juokingi su tais savo durtuvais buvo ir taip linksmi į ją visi trys pažiūrėjo, kad jinai tik nusišypsojo, jais gėrėdamasi. Tačiau, iš gurbo išeidama, pajuto, kad jos širdį kažin koks šaltas sopulys suspaudė. Nebuvo baili: turėjo širdį jautrią ir galvą karštą, o į patį gyvenimą gal linksmiau kaip jos Petras žiūrėjo, nes to gyvenimo pavojaus nesuprato. Bet širdis dažnai pasako tą, ko galva nesupranta. Ir jeigu Petras būtų savo moteriai visus užmanymus pasisakęs, jos mylinti širdis gal greičiau visą pavojų būtų pajutusi ir vyrą nuo klaikaus žingsnio suturėjusi. Petras tą jautė ir jau kelinta diena su tais savo užmanymais nuo Juozapotos slėpė: bijojo jos ašarų, išgąščio. Jisai nutarė būtinai eiti su kai kuriais draugais miškan ir tenai susidėti su maištininkais: patyrė, kad netoli jų esąs didelis būrys...

Tą patį vakarą, kai juos Juozapota rado šaly gurbų narsiai orą badančius, Petras susikalbėjo su draugais rytoj, prieš auštant, iš namų išeiti. Įėjęs trobon, nebenorėjo nei vakarienės valgyti. Kai Juozapota bailiu balsu ėmė klausinėti, kam tuos durtuvus įsitaisė, ir reikalavo, kad pasakytų visą teisybę, Petras apkabino ją drebančią ir stipriai prie savo krūtinės prispaudė...

– Man kažin kodėl taip širdį sopa, tokia bailė ima, – skundė jinai, visa glausdamasi.

– Nebijok, – ramino vyras, – nieko bloga nebus: rusus visur nuveikia ir veja iš mūsų krašto. Durtuvus įsitaisėm tik taip sau: jeigu kartais užpultų kokie kazokai, kad turėtume kuo gintis... Visaip juk gali atsitikti...

Ir ėmė savo moteriai pasakoti, kaip tai dabar gera, kad dvaran jau nebereikia eiti, ir kaip bus gera paskum, kai nusikratys nuo caro valdžios, įgis laisvės, gaus žemės ir susilauks vaikų. Pasakojo ir svajojo, ir pats tais svajojimais tikėjo, – tikėjo tvirtai, be abejojimų. Juozapota klausė užkaitusi ir laiminga, kaip į brangų paveikslą vyrąžiūrėdama. Taip užsisvajoję, maloniai susiglaudę, išsėdėjo visą vasaros naktį...

Atsigulė tik prieš pat auštant. Juozapota užmigo laiminga kaip kūdikis... Tada Petras tyliai tyliai atsikėlė iš lovos, pabučiavo miegančią moterį, peržegnojo ją persiskirdamas ir nesušlamėjęs ant pirštų galų išėjo...

Juozapota sapnavo...

Mato jinau gražų didelį sodną, pilnąžydinčių medžių. Eina tuo sodnu mažu kūdikiu nešina... Dailus takelis, smėliu išbarstytas, tęsiasi, aplinkui žolės ir žolynai įvairiomis spalvomis mirga, tarp medžių šakelių paukščiai sau lizdelius kraunas. Visur taip romu ir šilta... Juozapota spaudžia į savo laimingą krūtinę kūdikį ir skubina skubina... Už sodno jos Petras aria... Jam pietus neša, jam kūdikiu pasigirti nori... Jau jinau jį iš tolo mato, sunkiai ant arklo užgulusi ir jungą jaučių iš lengvo kalneliu stumiantį... Bet netikėtai ir gražus sodnas, ir Petras su jaučiais iš jos akių nyksta. Staiga pamato jinau dangų apniukusį ir priešais baisų, gilų kaip bedugnį griovį. Iš apačios girdi skaudų dejavimą ir balsą, pagalbos šaukiantį. Tai Petro balsas, jo dejavimas. Juozapota išsigandusi skubinas pas jį, norėtų nusileisti griovin, gelbėti vyrą. Pažiūri į kūdikį. Negyvas! Akytės užsimerkusios, lūpytės pamėlynavusios, veidelis kaip drobė. Klaikumo perimta, surinka nesavu balsu... Jos kojos paslysta, ir kartu su kūdikiu krinta bedugnėn...

Atbudo visa krūptelėjus. Juto, kaip vienu akies mirksniu jos akyse sužibėjo saulės spindulys, greitai už debesio pasislėpdamas. Buvo jau labai vėlus rytas. Pramigo! Šoko iš lovos susigėdusi. Nusistebėjo, kad nejuto, kaip išėjo Petras. Visados jusdavo, kuone visados kartu su juo keldavos... Kodėl gi šiandien taip?.. Bet tuoj nurimo ir sapną užmiršo. Persižegnojo ir atsiklaupus ėmė poteries kalbėti. Paskum greitai pakūrė krosnį, nunešėesti paršui ir ėmė ruošti pusrytį. Bijojo, kad Petras, nuo darbo parėjęs, neturėtų laukti...

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus! – išgirdo Juozapota pažįstamą balsą.

– Ant amžių...

Vidun įėjo kamininkė Urbonienė ir su atidžia apsidairė po trobą.

– O kodėl gi tamsta šiandien taip vėlai su pusryčiu? – paklausė, matydama Juozapotą dar raguolius kepančią. – Kiti jau seniai pavalgė ir pogulio sugulė!

– Pramigau, – atsakė ši, – ir taip skubinuos!.. Gerai, kad dar Petras ilgai nepareina, – būčiau nebesuspėjus...

– Gali nesiskubinti: nebepareis! – tarė Urbonienė ir ne tai su pasijuokimu, ne tai su džiaugsmu pažiūrėjo į Petrienę.

– O kodėl gi? – nusistebėjo Juozapota.

– Tai galgi nežinai?!

– Ne, nieko nežinau!..

Juozapota pametė kepti raguolius ir atsikus užkaitusiom nuo ugnies akim žiūrėjo į Urbonienę. Nekentė tos bobos už liežuvį ir suvedžiojimus. Bet dabar jos širdį kaip ir replėmis kas suspaudė.

„Ta liežuvininkė ką nors žino, – perėjo jai per galvą mintis, – gal ką bloga?!“

– Ne, aš nieko nežinau, – atkartoj jinau. – Ką tamsta nori man pasakyti?

Urbonienė piktom akim žvilgterėjo į Petrienę. Valandėlę tylėjo. Jai tartum saldu buvo turėti svetimą paslaptį, lepintis jaja ir kankinti jauną moteriškę. Tik neilgai galėjo iškentėti nepasakius...

– Nagi tavo Petras su Damulio Kaziu ir Antanu miškan išrūko... į maištininkus! Mačiau, kaip su durtuvais visi trys auštant pakluonėmis ėjo... Visi žino!..

– Meluoj! – norėjo surikti Juozapota.

Tačiau atminė savo Petro kalbas ir susirūpinimą, atminė, ką pati vakar šaly gurbų matė, – ir įtikėjo... Sunki našta užgulė jos krūtinę... Netikėtai pajuto norą kam nors savo širdį atidaryti, savo mintis papasakoti, Petrą išteisinti, bet, pažiūrėjus į piktas Urbonienės akis, tik sučiaupė lūpas ir nusisuko. Žinojo, kad toji moteriškė tik pasidžiaugs iš jos nelaimės, išjuoks jos viltis...

Kaip tik Urbonienė išėjo, Juozapota užsimetė ant galvos skarą ir nubėgo pas Damulį. Tenai niekas ir pogulio negulė: visi buvo troboj susirinkę. Senis tėvas ant suolo susirūpinęs sėdėjo, motina gale lovos

verkė. Dukterys kniukčiojo... Juozapota pagarbino Dievą ir bailiai užkrosny atsisėdo. Visi tylėjo. Į juos žiūrint, ir ją graudulys paėmė. Gerklę staiga tartum kas kamuoliu užkišo; ant blakstienų ašaros sublizgėjo. Pati nepajuto, kaip ėmė balsu raudoti.

– Tai ir tavasai išėjo? – išmetinėjimo balsu tarė Damulienė. – Gal jisai mūsiškius ir prikalbėjo...

– Tylėk, motin!.. netauškėk niekų, – subarė Damulis pačią. – Jaunųjų nereikia prikalbinėti, – ir patys moka kišti galvas, kur jų neprašo... Nebijok! greitai pardums namo, kai paragaus bado ar dūmų pauostys... Su jaunais dažnai taip esti...

– Pagaliau gal nieko taip jau baisaus čia ir nėra, – tęsė jisai, nuo suolo atsikeldamas. – Ne mūsų vienų – daugelis dabar miškuose renkas... Kaip girdėti, rusai iš visur bėgą... Ką gali, žmogus, žinoti, – gal paskum, po to, visiems bus lengviau ir geriau gyventi?..

Ir senio Damulio akyse netikėtai sužibėjo jautri ugnelė. Gal dingtelėjo jam galvoje mintis, kad jeigu ne senatvė, ir jisai neišturėtų – eitų pas sūnus miškan rusų muštų...

– Gink Dieve, jeigu kokia nelaimė... – dejavo motina ašarodama.

– Dievo valia! – atsiliepė vyras atsidusdamas. Bet ir jo širdį vėl rūpestis suspaudė...

– Tik žiūrėkit, niekam apie tatai nepasakokit, – prigrasė visiems. – O jeigu kas nepažįstamas klausinėtų, sakykit, kad uždarbin išėjo...

Juozapota parėjo iš Damulio namo jeigu ne linksmesnė, tai daug ramesnė. Graudu buvo, labai graudu, bet jautė, kad nebe taip skaudžiai širdis krūtinėje plaka.

„Gal nieko taip jau baisaus čia ir nėra“, – atminė Damulio žodžius.

„Juk jisai, – mąstė jinai, – žmogus senas, daug matė ir pergyveno, – negali apsirikti...“

„Gal paskum po to visiems bus lengviau ir geriau gyventi?..“

Šitie žodžiai kaip motinos ranka Juozapotą paglostė, jos širdį sušildė...

Persižegnojo ir atsisėdo pusryčiautų... Pirmąkart viena!.. Ant blakstienų ašaros blizgėjo... Bet valgė...

Pavalgius uoliai ėmė kasdieninio darbo...

Buvo patsai viduvasaris. Pasitaikė paliūtis, ir žmonės, metę rugius pjauti, skurdo trobose, nežinodami, kas veikti: moterys, parsinešę berželių šakelių, dirbo vantas, o vyrai sukalojos apie gurbus ir tvoras apsnūdę, nepakakinti... Visiems rūpėjo rugiai, o čia smulkutis lietus kaip tyčia jau kelintą dieną purkštė purkštė...

Juozapota atsinešė iš svirnelio drobės rietimą. Susiieškojo žirkles, siūlų kamuolėlį su adatomis ir atsisėdo palangėj ant lovos. Matavo tą drobę ir karpė. Rengėsi baltarūbius savo Petruai siūti.

„Kur dabar jisai, vargintojėlis, po margą svietelį trankos?.. Gal alkanas ir apiplyšęs? Nėra kam jo paguosti, širdies nuraminti...“

Taip mąstė Juozapota, ant balto rietimo pasirėmusi.

Nuo Petro išėjimo neapsakomai jai širdį sopėjo. Toksai neramumas dažnai ją krimto, kad nežinojo, kur dėtis: naktų nemiegojo, vietos sau negalėjo rasti, kaip apsiblausus vaikščiojo. Ištisas dienas savo vyro, nors apsilankytų pareinančio, laukė. Bet tiek jau laiko praėjo, o jo vis nebuvo ir jokios žinelės apie jį neturėjo.

„Gal jau nebegyvas? Gal sužeistas kur kankinas?..“

Nuo tų minčių sublogo ir pajuodavo, niekados niekam linksmo veido neberodė. Atsimainė, kaip atsimaino gražus jurginas, rudens šalnos nukąstas. Niekas jai neberūpėjo, niekuo nebetikėjo. Užmiršo ir Damulio žodžius, kuriuos dar neseniai pati sau viena taip mėgo kartoti, nuo kurių jos sunkios mintys blavės ir akys šviesiau imdavo žiūrėti... Vieno betroško: koku nors būdu savo vyrą pamatyti. Ir tik jo paveikslą amžinai dabar savo krūtinėj nešiojo...

Nors rankose baltą drobę turėjo, tiesų peltakį ant jos siūdama, tačiau dvasia jos ir akys buvo toli toli – ten, kur senos pušys liūdnei užė, drąsius maištininkus nuo priešų akių savo paūksny slėpdamos. Troško

tenai su jais kartu būti, savo Petrą matyti, – nuvargusį ir sublogusį, atilsio miegu po medžiu miegantį: šaly jo laiminga sėdėtų, baltą ryšelj ant kelių turėdama...

– Pasiūsiu baltarūbius ir eisiu Petro ieškotų... Valgyti jam nunešiu... Nors kartą prie savo krūtinės prispausiu...

Taip svajojo. Nejuto ir nematė, kaip vidun įėjo sena nepažįstama ubagėlė ir, pagarbinus Dievą, atsisėdo gale suolo poteriautų.

Tik tada nustebusias akis pakėlė, kada pasimeldusi senelė sunkiai sunkiai atsiduso ir gailėstingu balsu ėmė prašyti:

– Susimylėk, gospadinėle, mėsos kąsnelį, pieno lašelį...

– O iš kur tamsta? – paklausė Juozapota, matydama nepažįstamą.

– Iš tol, dukrele, – iš S-nių parapijos... Pas mumis dabar baisu ir vaikščioti, tai čionai bekalėdodama atsikrausčiau...

– O kodėl gi pas tamstas baisu? – paklausė Juozapota, akylai į ubagėžiūrėdama.

– O, katyt, mūsų krašte tiek dabar kazokų ir lenkų priviso, kad ir praeiti negalima. Visais keliais valkiojasi, sutikę nei vieno žmogaus ramiai nepraleidžia. Vieniems įtiksi, kitiems nusidėsi: taip kad nežinai, žmogus, kokio galo ir tvertis. O ir mūsų žmonių daug į tuos lenkus bėga. Tik kas iš to? Suguldys savo jaunas galvas, o vargų vargai, kaip buvo, taip ir bus.

– Senut, ar maištininkai geri žmonės? – drebančiu balsu paklausė Juozapota.

– Neblogi jie, katyt, žmonės, neblogi. Gal ir gero mums, vargdieniams, trokšta. Juk jie ir badą kenčia, ir galvas savo guldo, po miškus slapstydami. Tik nenuveiks jie tų rusų, ne, o tie paskum dar labiau spaus žmones įpykę.

– O ką, jeigu nuveiks... Juk tada, senut, visiems būtų geriau gyventi?!

Ir Juozapota blizgančiom akim žvilgterėjo į ubagę, tartum iš jos tik tikėjosi išgirsti teisybę.

– Geriau tai geriau, – atsiliepė senelė, – tik nieko iš to nebus. Juk ir pirm trijų dešimčių metų taip pat buvo sukilę, – nieko nepadarė. O kiek tada rusai žmonių sušaudė, kiek išvežė – ir ponų, ir vargdienių, baisu atminti... Ir dabar taip bus...

Ir jinai ėmė pasakoti, kaip tada buvo. Kaip ponai sukilo, kaip prastesnius žmones kvietė eiti prieš rusus ir kaip visa kas nelaimingai pasibaigė. Pasakojo, ką jinai pati atminė ir ką nuo kitų girdėjo, – visa, ką per savo ilgą gyvenimą buvo patyrus ir atjautus. Pasakojo, kaip pasakoja žmogus senas, kursai nieko savo gyvenime nebelaukia ir žiūri aplinkui be vilties.

Juozapota klausė senelės, ir sunkus akmuo jos širdį užgulė. Padavė jai valgyti, atnešė ir mėsos kąsnelį, norėdama nors vieną nuraminimo žodį nuo jos išgirsti. Taip troško ką nors tikro apie savo Petrą patirti. Jai regėjos, kad ubagė kalėdodama daug yra apie maištininkus girdėjus, gal juos matė... gal ir apie Petrą kažino.

Tik nemokėjo apie tatai paklausti.

Bijojo prisitarti, ką nors nereikalinga pasakyti.

Ubagėlė tuo tarpu valgė ir iš reto pasakojo:

– ...Vilniun karalius atsiuntęs dabar naują valdoną... Kaip jisai vadinasi, ar generalgubernatorius, ar kaip?!. Baisus esąs žmogus, kaip žvėris. Nei Dievo nebija! Mūsų vyskupą išbaręs ir išlojojęs. Du kunigu liepęs sušaudyti... Sušaudęs juos jisai, katyt, užtat, kad jie žmonėms bažnyčioj kokį ten raštą perskaitę... Taip vidury miesto ir sušaudęs... pačiam vidudieny, kad visi matytų... Niekas to nesitikėjęs... Sako, net patsai didysai stačiatikių arkiriejus ėjęs prašytų, kad nešaudytų, Dievo vardu grasęs, kad tokio baisaus darbo nedarytų. Tai tasai valdonas kad surikęs ant to arkiriejaus: „Aš, sako, darau, ką noriu, o Dievo nebijau; kažin, sako, kur tasai Dievas yra – aš jo nemačiau, o tu jį ar matei?..“ Taip ir pasakęs... Baisus žmogus! Kad kalbąs, tai kaip jaučias baubiąs... Dabar, ką tiktai nutverias, tuoj liepiąs sušaudyti ar pakarti... Bloga, katyt, dabar gyventi, o kas toliau bus, vienas Dievas težino...

Juozapota sėdėjo išbalusi, akis išplėtusi. Jos ausyse skambėjo žodžiai: „Bėk, išgelbėk savo vyrą!“

* * *

Persižegnojo, paėmė baltą ryšelj rankon ir išėjo iš namų. Nėjo gatve vieškelin, bet pasisuko už gurbų, per daržą laukan, kad niekas nepamatytų. Tartum bijojo, kad kas nesuturėtų jos ir nesugrąžintų atgal. Perėjo rugių ir vasarojaus lauką ir tik tada išėjo vieškelin. Sunkiai alsuodama, apsidairė aplinkui, ar kas nemato. Pastovėjo, tartum atsigaudama; paskum žvilgterėjo ton pusėn, kur netoli miškas žaliavo, ir drebančia širdžia kuone tekina ėmė bėgti. Norėjo greičiau miškan įeiti: tenai niekas jos nebepamatys, nesuturės. Ko jinai bijojo, pati gerai nesuprato: ar savųžmonių, ar kazokų, ar kažin ko kito, klaikaus ir nežinomo. Jautė tik, kad širdis smarkiai plakė krūtineje ir kojos drebėjo. Nežinojo, kas jos miške laukė: ar nelaimė, ar širdies nuraminimas; gal pamatys Petrą ir vėl bus laiminga, kaip pirma...

Juozapota girdėjo ir nuo ubagės, ir žmones sodžiu kalbant, kad šitame miške dabar slapstąsi maištininkai, kad juos tikrai matę. Išgirdus tą, niekam nieko nesakydama, paėmė du sūreliu, ką sudėjus turėjo, lašinių, duonos gabalą ir keletą baltarūbių, surišo tą visa balton skarelėn ir išėjo... slapčiai nuo visų...

Atminė senutės ubagėlės pasakojimus, ir jos ausyse vėl suskambėjo žodžiai: „Bėk, išgelbėk savo vyrą!“

Kaip jinai galės savo vyrą išgelbėti, – nežinojo. Viena tik jautė, kad turi eiti, jo ieškoti...

Maloniai šlamėjo senas miškas, kai Juozapota jo pavėnin įėjo. Ėjo tyliai, klausydamasi. Nesuprantamas klaikumas ją paėmė. Viena... miške ir nei vieno gyvo balso aplinkui. Nerėkavo kiškis, negiedojo paukščiai, kurie taip žmogų ramina. Tik užė medžiai, šakeles linguodami... Juozapota pradėjo savųžingsnių garso bijoti. Sausa šakelė lūždama kaip stirną ją baidė. Tačiau ėjo tolyn, vyro paveikslu savo dvasią ramindama. Staiga netoli sutauškėjo kažin kas garsiai ir nutilo. Juozapota apsistojo, visa krūptelėdama... Vėl sutauškėjo... Atsiduso supratusi: tai genys medį kapojo. Tasai balsas nuramino ją, padrąsino. Kaip ir genio tauškėjimas galėjo ją nuo visų miško klaikybių išgelbėti. Ėjo dabar stipresnė, į šalis dairydama. Tik staiga vėl išgirdo balsą, kurio iš karto ir suprasti negalėjo. Tai jau buvo nebe genio tauškėjimas: tartum šimtas kultuvų mušėjžemę – greitai, sutardami...

– Kazokai joja! – perėjo Juozapotai per galvą.

Nepajuto, kaip atsidūrė šaly kelio ir tarp tankių alksnių pasislėpė.

– Jėzau, Marija, Juozapai šventas... – šnibždėjo tyliai, glausdama prie širdies drebančias rankas.

Garsas greitai ėjo artyn...

Vienu akies mirksniu sudundėjo, supliaušėjo ir pro šalį pralėkė baisi raitųjų gauja. Tai buvo kazokai. Juozapota tik spėjo pamatyti jų ilgus durtuvus, aukštyn iškeltus. Kaip viesulas iš jos akių išnyko ir nutilo...

Atsiduso lengviau ir iš tarp alksnių išlindo. Bet vieškeliu jau nebedrįso eiti. Bijojo, kad vėl ko nesusitiktų. Dabar jai regėjos, kad visas miškas pilnas kazokų, kad iš už kiekvieno medžio kas nors ją tyko ir pražudyti nori. Ėjo be kelio, pati nežinodama, katran kraštan eina. Paėjęjus kiek visai netikėtai atsidūrė ant gražaus žalio dirvonėlio. Niekados pirma nebuvo tokio mačiusi. Nustebusiom akim žvilgterėjo į šalis ir tyliai suriko iš išgąščio. Paveikslas, kurį netoli savęs pamatė, visą jos kraują širdin suvarė. Už penkiųžingsnių po medžiu sėdėjo rusas kareivis ir gargaliuodamas gėrė iš butelio arielką. Buvo jau visai girtas ir kažin ką sau po nosim murmėjo. Šaly jo gulėjo ant žemės šikšninis krepšys ir... višta su nusukta galva. Matyt, buvo tokiam padėjime ir taip nusilesęs, kad jau nei „lenkų“, nei savo vyresnybės nebebijojo.

Išgirdęs riksmą, sunkiai pakėlė savo girtas akis ir tvėrės už krepšio, tartum ginklo ieškodamas. Pamatęs moterį, nustebė. Patrynė ranka blakstienas, kaip ir dar netikėdamas. Nusišypsojo...

– Padaždi, ja sičas... sičas¹, – murmėjo, keldamasis nuo žemės.

Juozapota, jį pamačiusi, išmetė iš išgąščio ryšelj ir pasileido bėgti. Puolė prie jos sverdinėdamas.

¹ Palauk, aš tuoj... tuoj (rus.)

– Neboisia... ničevo... ja tebia pocalu...²

– ...Ciort...³ – sukeikė staiga, užkliuvęs kojom ir virsdamas. Pasirėmė ant rankų ir apsidairė. Pamatė po kojų ryšelį.

Nusišypsojo ir paėmęs išrišo. Visas nušvito. Nutvėrė abiem rankom sūrį ir raugčiodamas ėmė valgyti. Matyt, buvo alkanas, arielkos troškinamas.

Bet Juozapota nieko to nebematė. Jinai bėgo ir bėgo neatsigręždama. Jai regėjos, kad kareivis vis dar paskum ją vejas murmėdamas. Bijojo žvilgterėti, jį pamatyti. Pati nepajuto, kokiū būdu atsidūrė panamėj, rugių lauke. Tik čionai atsikvėpė, ranka už širdies tverdamsi. Taip buvo išsigandusi, kad iš karto nei savo namų, nei sodžiaus nepažino. Lyg regėjos visa ne taip, kaip paliko. Žiūrėdama į sodžių, staiga krūptelėjo: pamatė iš už trobų išjojantį kazoką, paskum – antrą, trečią... Visas sodžius buvo jų pilnas. Ėmė klausytis. Kažin kokie balsai, tartum verksmas ir klyksmas pasigirdo.

– Dieve!.. — sudejavo nelaimingoji, pirštus gniauždama.

Netoli stovėjo sustatytos rugių gubos. Tenai nuo kazokų pasislėpė...

Ilgai ištupėjo drebėdama. Matė, kaip kazokai išėjo iš sodžiaus ir nupleškėjo vieškeliu. Bet nedrįso išeiti. Tik sutemus išlindo iš po gubos ir, slapstydamsi kaip vagis, įėjo sodžium.

Pas Damulį languose pamatėžiburį. Nesuprantamos bailės perimta, tyliai įčiuožė priemenėn ir atidarė duris...

Ant lovos gulėjo be žado senis Damulis. Galva ir veidas – visas sutinęs; taip buvo sumuštas ir sudaužytas, kad žmogaus negalima buvo bepažinti; marškiniai prie mėsų prilipę. Gulėjo kaip negyvas. Tik retkarčiais ėjo iš krūtinės tylūs, skaudūs dejavimai. Motina ir dukterys klūpojo visos ir, gailiai raudodamos, meldėsi. Grabnyčios žvakė uždegta žibėjo.

– Dieve, už ką jį taip? Už ką? – suriko Juozapota, klaupdamasi prie lovos...

* * *

Atėjo ruduo, liūdnas, nelaimingas. Vyto žali medžių lapai, vyto su jais kartu ir gražios vargdienių svajonės. Papūtė šiaurus žiemys vėjas ir kartu su lapais išnešiojo karščiausias žmonių viltis, – išnešiojo ir laisvės priešų kojomis purvynan sumynė. Išnyko paskutinis laimės šešėlis, išsisklaidė kaip dūmas po orą. Ant viso krašto klaiki šmėkla savo sparnais šviesų dangų uždengė, žmonių krūtinėn aštirus nagus giliai įleisdama. Degino sodžius, šaudė ir korė ir iš tėvynės tolimon šiaurės šalin žmones gabeno. Nepasigailėjo nei žilų senelių, nei sergančių moterų, nei nekaltų mažų kūdikių. Visas kraštas kalėjimu virto. Niekas nebebuvo tikras rytdienos, nežinojo, gultų eidamas, ar beatbus laisvas iš miego. Kilo verksmas ir skaudūs dejavimai. Visi po budelio kirviu dėjo savo galvas. Tik maža saujelė maištininkų dar narsiai su prispaudėjais kovojo, laukdama galo...

Juozapota baisiai atsimainė. Tat jau nebebuvo toji graži moteris, kurios akys kaip žvaigždės nuvargusį vyrą neseniai dar ramino. Akys aptemo, veidas pajuodavo. Nei vilties, nei laimės nebeliko. Viena slankiojos po namus kaip šešėlis, be tikslo. Nieko nebebuvo, kuo dar būtų galėjusi rūpintis. Brangiausiajį turtą jai atėmė, ir nebesitikėjo jo atgauti. Žinios kaip gandas ėjo paskum viena kitą ir be galo buvo liūdnos: tą pakorė, tą išvežė... Nuo jų vietos, negalėjo sau rasti. Ne tik iš sodžiaus kur išeiti bijojo, bet ir troboj viena būti. Kas vakarėjo dabar pas Damulį, kur ramiau kiek jautėsi. Senio Damulio jau nebebuvo... Neišturėjo: nuo žaizdų po šešių savaičių numirė. Vienos moteris liko. Su jomis Juozapota vargą vargo: visas jas nelaimė vienu ryšeliu surišo...

Vieną vakarą, kada taip visos sėdėjo, netikėtai atsidarė trobos durys ir vidun įėjo ypatinga žmogysta – apiplyšusi ir nuvargusi. Dusliu balsu pagarbino Dievą ir pripuolusi apkabino senės Damulienės kojas.

²Nebijok... nieko... aš tave pabučiuosiu (*rus.*)

³Velnias... (*rus.*)

– Kaziukas!.. – suriko motina, pažindama sūnų... Apkabino jo galvą, į savo krūtinę prispaudė.

– Dieve, Dieve... dar gyvas... – raudėjo jiniai, tartum abejodama.

Tai glostė sustirusius sūnaus plaukus, tai žiūrėjo jam akys.

– O kur Antanas? – paklausė išsigandusi.

Tylėjo. Sunku buvo teisybę pasakyti, motinos širdis perverti.

– Užmušė jį... – prašnibždėjo nususukdamas.

Ir ėmė sakyti, kaip tat buvo. Kaip paskutinį kartą, alkani ir nuplyšę, su rusais netoli kovoję, kaip matęs brolių ant žemės negyvą parkritusį ir Banį rusų suimtą... O visi trys kaip tik dabar norėję savąjan sodžiūn apsilankytų... Nebesulaukė...

Tik dabar, pakėlęs akis, pažino Juozapotą, kada toji, baisią naujieną išgirdusi, nusitvėrė už krūtinės ir iš didžio širdies sopulio skaudžiai sudejavo... Tartum vis dar netikėjo, kad taip galėjo atsitikti...

– Kur Petras? Kur?.. Ką dabar su juo padarys? – vaitojo, klaikiom akim į Kazįžiūrėdama.

Papasakojo jai, kiek žinojo.

Tiek Juozapota tesuprato, kad rusai jos Petrą turbūt miestan nugabeno. Nebeklausė Kazio skundimosi, kad jįsai negalys nei vienos dienos namie būti, turįs iš savo krašto bėgti, jeigu nenorįs būti pakartas ar sušaudytas... Išėjo iš Damulio dejuodama...

Nors niekadoms nebuvo mieste buvusi, tačiau dar gerai prieš auštant toli ant vieškelio, miestan einančio, atsidūrė. Kelias buvo tiesus, žinomas... Trys mylios eiti. Ir nesiklausus galėjo rasti...

Apie pusryčius jau ėjo miesto gatvėmis, bailiai į šalis dairydamosi. Dideli, keliais gyvenimais namai tęsėsi iš abiejų pusių be galo; plačios gatvės, tiesios kaip stalas, buvo už viena kitą gražesnės... Bet nesistebėjo į tat Juozapota, nors kitą kartą visi šitie nematyti daiktai kaip stebuklas būtų jai pasirodę. Žiūrėjo tik žmones, kuriuos kiekviename žingsny matė. Tartum nuo jų sau pagalbos laukė, tikėjos teisybę patirti. Jai regėjos, kad visi jie apie jos Petrąžinojo, jį išliuosuoti galėjo. Taip troško jų paklausti, paprašyti... Nedrįso... Visi jie tokie buvo ponai, galingi. Laukė, ar nepaklaus kartais jie patys, ko jiniai šitan miestan atėjo ir tokia nelaiminga į visus stebis. Bet niekas į ją ir žiūrėt nežiūrėjo. Visi savo reikaluose buvo paskendę. Šitai pro šalį trys ponios praėjo, gražios kaip paveikslas. Nematė sodietės, nors tokiom gailingom akim į jas pažiūrėjo...

– Dieve, kiek ponų... kokie gražus! – stebėjos Juozapota, stovinėdama, nežinodama, kur dėtis.

– Ko čia dairais? Ar ką pametei? – paklausė apdriskęs „ponas“, matyt, kiemo sargas.

Juozapota krūptelėjo, bet, pamačiusi, kad į jąžiūri, apsidžiaugė ir nedrąsiai paklausė:

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..

– Petriukas?! Ar tai tavo vyras?

– Vyras, vyras! – apsidžiaugė Juozapota.

– Gal koks maištininkas? – nusijuokė piktai kiemo sargas. – Eik į ten – rasi...

Mostelėjo ranka. Juozapota norėjo dar jo paklausti.

– Eik, eik! Čia negalima stovėti... užginta! – suriko ant jos.

Ėjo gatve išsigandusi, galvą nuleidusi. Matė, kad ton pusėn daug žmonių skubinosi. Visi kaip ir ką pamatyt troško ir bijojo pasivėlinti. Ir jiniai ėmė skubintis... Greitai pasibaigė gatvė. Pasirodė didelis platus plečius. Juozapota pamatė ant jo daugybęžmonių, ratu sustojusių. Kareiviai su šaudyklėmis ir blizgančiais durtuvais, ponai žvaigždėtomis kepurėmis, ponios, gražiai pasipuošusios, ir... žmonių, žmonių – be galo... Visi kaip negyvi tylėjo... Vidury aukšti šulai su kryžavonėmis stypsojo.

Apsistojo nustebusi, nežinodama, kas daryti. Bet, matydama, kad visi į ten eina, pribėgo prie žmonių minios. Kojas pakirto, tik kvapą galėjo atgauti...

– Kiek ponų... kokie gražūs... – šnibždėjo apsiblaususi.

Pamatėžilą, malonaus veido senelį, į jąžiūrintį, ir bailiu balsu paklausė:

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..

Netikėtai žvilgterėjo į šulus su kryžavonėmis... Suriko klaikiu balsu ir apalpusi parkrito ant žemės...

– Vos ne vos iš ligos atsigeivelėjo... Atsitekėjus negalėjo suprasti, kur jinai yra. Kažin kokiam kambarėly gulėjo, nepažįstamus žmones matė. Nebejauna, baltai apsitaisiusi moteriškė kažin ką, į ją prisilenkusi, maloniai kalbėjo. Nesuprato... Negalėjo surinkti minčių išsisklaidžiusių. Atminė kaip per sapną, kad miestan ėjo, kad miesto gatvėmis klajojo... Bet kas toliau buvo, kaip dūmuos paskendo. Priežastis ir sėkmė jos smegenyse nebesirišo. Praeities apsišaukimai rodė jai išbarstyti, kaip gražus žolyno žiedas: matė tik atskirus lapelius, nebe patį žolyną. Dabarties nesuprato... Jautė tik neapsakomą kūno silpnumą: skaudėjo strėnas, kojos buvo sunkios kaip akmuo ir visa negalėjo pasijudinti...

Išplėstom, be išreiškimo akim žiūrėjo...

Tik vieną kartą tose akyse tartum spindulys žybtelėjo. Kaip ir ką atsiminė, ir jos lūpos ėmė krutėti...

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas? – prašnibždėjo tylom.

Pamatė baltai apsitaisiusią moteriškę, maloniai į ją žiūrėdama.

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas? – atkartoję, įbeddama į ją savo akis.

Norėjo pasijudinti, bet tik sudejavo iš sopulio...

Pagijo kūnas, bet ne dvasia. Protas sumišo... Savo klaikaus padėjimo nebejautė taip, kaip jį atjaučia žmogus sveikas. Kada jai pasakojo, kad jinai pagimdžiusi negyvą kūdikį ir kelis mėnesius patalė išgulėjusi, – nenusiminė, nesumirksėjo akim, mažiausias nuliūdimo ar išgąščio ženklas nepalytėjo jos veido. Kada rusų valdžia, patyrusi, kas jinai tokia yra, kalėjiman ją įmetė, – neprieštaravo ir neverkė. Tik vaitojo ir inkštė kaip kankinamas gyvulys, kada ją mušė ir plakė ir visokiais būdais jos kūną dergė... Nepažino nei Damulienės ir jos dukterų, įmestų kalėjiman, nesuprato jų klyksmo ir raudų, kai šios, visiškai su savo tėvyne atsisveikindamos, už kalėjimo durų išnyko...

Paliuosavo ją valdžia kaip beprotę, jai nebekenksmingą. Pamatė, kad neapsimoka jos iš tėvynės išvežti: žinojo, kad tokia bausmės nesupras, ištrėmimo klaikybių neatjaus... Gimtajan sodžiun ją liepė nuvaryti...

Ant jos žemės jau rusas sėdėjo...

Juozapota liko kampininkė ubagėlė. Svajonės apie laimingą gyvenimą su vyru, apie vaikus ir sodną išnyko kaip sapnas. Laimė, kad to nebejautė... Geri žmonės ją nuo to laiko maitino.

Kas savaitę, kokios nors mergytės vedama ėjo jinai iš kiemo kieman per savo sodžių ir rinko krepšelin savaitinį maistą. Kartais, kada aiškesnį protą turėjo, ir pati viena pakiemiais vaikščiojo. Vaišingi kaimynai visados ją atminė. Jeigu kas pokylį, vestuves ar krikštynas kėlė, – namų šeimininkė dėjo ryšelin ragaišio, mėsos ar varškės su sviestu ir, pašaukusi mažą dukrelę, liepė:

– Lėk, nunešk tą Juozapotai.

Jeigu didesnė kokia šventė ar Velykos atėjo, – vėl visos motinos siuntė savo mažus vaikus su bandele ar pora dažytų kiaušinių pas Juozapotą. Moterys jai ir rūbus, ir baltarūbius davė... Visas sodžius priprato į ją žiūrėti kaip į savą. Pamatęs kas pro langą su krepšeliu atvykstančią, sakė:

– Ut, mūsų Juozapota ateina... Taip tarp kaimynų gyveno...

Dešimtys metų praėjo... Žmonės augo ir džiaugėsi, ir pasenę mirė. Tūla Juozapotos draugė vienametė vaikų, anūkų susilaukė ir, šį pasaulį apleidus, jau amžinu miegu šaltoj žemelėj miegojo... O jinai vis dar tebegyveno. Liko tarp jaunųjų viena kaip tarp žalio miško sausas stuobrys. Naujosios kartos žmonės nebe taip, kaip jų tėvai, Juozapotą mylėjo, rečiau ją atminė. Dažniau kentė badą, stigo kuo apsilvilti. Vaikščiojo apiplyšusi, sustirusi. Ėmė nekęsti jos tie, pas kuriuos ant kampo gyveno: mažiau jau galėjo aniems maisto nuo žmonių parnešti. Suskurus per žiemas užkrosny tupėjo. Tik vasarai atėjus, geriau

kiek jautės: nors ne taip žmonėms po kojų troboj maišės, mažiau anų buvo neapkenčiama ir lojojama. Be jokios priežiūros tada po laukus vaikščiojo ir Dievas žino kuo mito. Slankės po paupį ir pušyną, kur vasariniuose namuose daug ponų gyveno. Ėjo klaiki ir nelaiminga, skarmalais savo išdžiūvusį kūną pridengusi; ėjo dejuodama, lazdele pasirimsčiuodama, sunkią sunkią metų naštą vilkdama. Visiems nešė nusiminimą ir nesuprantamą širdies neramumą...

Pamačiusi dailiai apsitaisiusius ir laimingus, stebėjosi, tartum norėdama ką atsiminti, ir pamėlynavusiom lūpom šnibždėjo:

– Kiek ponų... kokie gražūs...

Arba, įbedusi savo klaiikas, be gyvybės akis, klausė tūlą:

– Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?..

Ar suprato pati tą savo klausimą? ar atminė dar savo Petriuką? ar tikėjosi nors numirus jį pamatyti?.. Vienas Dievas težino...

Zakopanė, 1907 06 06